

© 2005 Н. В. Кушаківа
Конституційний Суд України

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ЯК СПОСІБ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

Коли йдеться про філософію права як про науку, насамперед розуміється те, що **наука** – це єдність теорії та практики. Ядром науки є “чисте знання”, але вона не зводиться до нього, а є творчою діяльністю з отримання нового знання і одночасно результатом цієї діяльності; це сукупність знань, зведених у цілісну систему на основі певних принципів, і процес їх відтворення [2]. Практичний сенс чи практичне застосування філософських міркувань на тему права мають спірний характер. Коли відкрити підручник з філософії права [3,4] (мається на увазі вітчизняний), з’ясується, що курс філософії права має дві основні складові – умовно їх можна поділити на “правову” та “філософську”. Причому “правова” складова фактично є частиною радянського курсу “Історії політико-правових вчень”, а “філософська” складова – загальнофілософським категоріальним апаратом, певною частиною з курсу філософії. Практична реалізація обох складових має невизначений характер (коли, звичайно, виключити використання з ідеологічною чи політичною метою), і як правило, йдеться лише про пізнавальне значення вищезгаданих складових філософії права.

Може, науковість філософії права криється в її “філософській” складовій? Однак відразу можна зауважити, що філософський дискурс з позицій постмодерністів приречений розвиватися на *ризикових, умовних підставах* замість того, щоб розшукувати бездоганні основи чи приректи філософію “на смерть” (на відміну від раціоналістського підходу, за яким так і не вдалося створити логічно бездоганні підстави філософії). Важливим у цьому випадку є те, що поняття дискурсу перетворилося на ключовий концепт сучасної методології гуманітарних наук, хоча його єдиного загальноприйнятого визначення немає. Незважаючи на це, будь-який дискурс з позицій постмодерну – це прояв волі до влади якогось мовного співтовариства, зокрема, це стосується філософського дискурсу постмодерну [5].

Отже, можна вважати, що “філософська” складова в цьому випадку теж має умовний характер, якщо ми взагалі не хочемо визнавати “смерть” філософії (а з нею разом і політики, і соціології, як

то вважають, наприклад, Жан Бодрійяр та Мішель Фуко [6]). Крім того, філософський дискурс є досить невизначеним і полягає, як і всі інші, у владних проявах окремих суб’єктів.

У цьому контексті логічно виникає запитання: з яких позицій розглядати філософію права як науку, з яких – як дисципліну, а головне – яку *філософію* і якого *права*? Адже ще двадцять років тому майже всі філософи права викладали як *професійні* (“голі”*) філософи марксистсько-ленінську філософію / науковий комунізм або як правники – історію політико-правових вчень / історію та теорію держави і права. Якою ж філософією керуються зараз в Україні філософи права – премодерністською, модерністською чи постмодерністською? На це запитання немає відповіді в підручниках з філософії права, бо кожен із вищезгаданих напрямів пов’язаний з іменем певних філософів, а автори вітчизняних підручників, як правило, власних теорій не розробляли – їм вигідно дотримуватися “загальнофілософських” позицій. Очевидно, в нашому суспільстві, на відміну від західного, філософські напрями і течії є численними, розмитими і незрозумілими щодо конкретних суспільних обставин (ситуація з вітчизняною філософією аналогічна ситуації з нашою політикою – була одна політична партія, стало багато, а різниця між ними досить відносна).

Щодо права – питання теж складне, адже ще недавно йшлося тільки про радянське право, та й проміжок часу з того моменту пройшов надто невеликий для того, щоб право трансформувалося у принципово нове. І хоча суспільство та його правові засади потроху змінюються, апологети права – ті ж самі, що й за радянських часів. З огляду на це можна передбачати, що основу сучасного українського права становлять прин-

* До “голих” філософів автор відносить тих, хто займається лише проповіданням філософії інших, не виробляє ніяких власних філософських теорій і не займається ніякою корисною для суспільства діяльністю.

ципи й постулати, розроблені саме за радянські часи.

Теоретичні філософствування на тему права повинні мати й практичну користь, і науковий сенс, але за умови, що право досягло у суспільстві певного розвитку з позицій гуманізму, реальної демократичності, високого соціально-економічного рівня його громадян. Сьогодні, на жаль, ми дуже далеко від такого суспільного стану, хоч би які лозунги чи “а’la наукові” кліше не пропонували наші мас-медіа щодо примату прав людини, розбудови громадянського суспільства, соціальної та правової держави. Насправді, так само, як і за радянських часів суспільна думка не сприймає серйозно подібні гасла, а разом з ними як філософію і право в цілому, так і філософію права зокрема. На думку автора, існує ймовірність за певних обставин, що філософія права з часом відіграватиме в нашому суспільстві роль наукового комунізму радянського зразка.

Отже, складається враження, що вітчизняна філософія права має проблеми і з філософією, і з правом, і з науковістю, і з певними дисциплінами. Але це зовсім не означає, що неможливо визначити її місце і роль як міждисциплінарної галузі з огляду на новітні наукові методології [7]. Так, наприклад, на думку автора, вона дуже вписується у концепцію зміни парадигми Т.Куна, за якою філософію права можна розглядати як спосіб діяльності певного наукового співтовариства. Розглянемо більш детально в чому полягає концепція Т.Куна для підтвердження цієї думки.

Основна робота Т.Куна – “Структура наукових революцій” [1] присвячена розгляду історико-наукового процесу на основі введення ключового в цьому контексті поняття – **парадигми як способу діяльності наукового співтовариства**. Образ науки він подає як діяльність наукових співтовариств. Його специфіка образу науки полягає у тому, що логіко-методологічні фактори розвитку втрачають свою надісторичну нормативність і стають у функціональну залежність від пануючих в ті чи інші періоди способів діяльності наукового співтовариства (парадигм). Отже, **парадигма** - це концептуальна схема, яка протягом певного часу визнається науковим співтовариством як основа його практичної діяльності. Такий підхід цілком можна застосувати до філософії права, що прийшла на зміну попереднім філософським та правовим течіям у період соціальної та відповідної наукової революції в галузі суспільних і гуманітарних наук.

Поняття “**парадигма**” виражає сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, прийнятих науковим товариством, і забезпечує існування нау-

кової традиції. Вона знаходить свої втілення, як правило, у підручниках, класичних працях учених і на багато років визначає коло проблем і методів їхнього вирішення у тій чи іншій галузі науки. Наприклад, Т.Кун вважає парадигмами аристотелівську динаміку, птоломеївську астрономію, ньютонівську механіку.

Визначення парадигми у Куна з часом піддалося певним змінам. Так, у 1962 р. він визначає парадигму як визнані всіма науковими досягненнями, що протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення*. Пізніше (у 1969 р.) він доповнює це поняття, розглядаючи термін “парадигма” через поняття дисциплінарної матриці, яке враховує: 1) належність учених до певної дисципліни; 2) систему їхньої наукової діяльності. До основних компонентів **дисциплінарної матриці** Кун відносить: 1) *символічні узагальнення* (формули); 2) *“метафізичні частини парадигми”* (загальні визначення (приписи)); 3) *ціннісні установки*, які впливають на вибір напрямку дослідження; 4) *“загальноприйняті зразки”*, *“визнані приклади”*, які забезпечують функціонування “нормальної науки”.

Усі ці компоненти дисциплінарної матриці можна виокремити й у філософії права. Має вона і вже визначену систему діяльності своїх апологетів (стиль викладання та написання робіт з філософії права, організацію учбового процесу та наукових досліджень тощо).

Узагальнюючи теорію Куна, можна сказати, що він: 1) визначив загальний механізм розвитку науки як єдності “**нормальної**” науки і “некумулятивних стрибків” (**наукових революцій**); 2) сформулював **поняття парадигми** як конкретного досягнення, конкретного зразка.

Виникає питання, який в цьому практичний сенс? Розвінчати “ненормальну” науку? За Куном є “нормальна” наука, отже повинна бути й “ненормальна”. Очевидно, досягнення “нормальної” науки, її наукові результати не змінюються від чергової “наукової революції”. Змінитися можуть лише досягнення “ненормальної” науки, бо насправді вони не є науковими, і взагалі не є досягненнями, що з легкістю наступна група вчених чи “псевдовчених” може встановити.

Так сталося і з філософією права: науковий комунізм, марксистсько-ленінська філософія оголошені сьогодні «псевдонауками» (тобто за логікою

* Багато вчених одразу “випадають” з цієї концепції, бо часто справжні вчені випереджають час, то є вчені-одинаки, відкриття та теорії яких оцінюють нащадки і зовсім не визнає тогочасне наукове співтовариство.

Куна – “ненормальними”); залишає наукову арену й історія політико-правових вчень, а справжньою, правильною, “нормальною” наукою сьогодні у нас декларується філософія права. Цікаво, що в США, наприклад, вона не поширена взагалі, і це, очевидно, пов’язано з прийнятою там прецедентною системою права, для якої філософія права є принаймні неактуальною, недовлячись на окремі ознаки і вплив континентальної правової системи. Додамо, що європейське право сьогодні теж набуває прецедентного характеру, що з часом може визначити місце філософії права як “нормальної науки” XIX – початку XX століття, яка наприкінці XX століття внаслідок певних соціальних і відповідно наукових змін відійшла в історію.

Вірним і актуальним видається підхід Куна до загального розвитку науки, що визначається такими чинниками, як: досвід вченого, його власний індивідуальний спосіб мислення, сукупність фактичного матеріалу, інші особисті та історичні чинники, важливим серед яких є “правила-приписи” або “методологічні директиви”. Серед методологічних передумов важливе місце займає “буденна філософія”. На цьому етапі наша філософія права має, вочевидь, слабкі позиції. Насамперед це пов’язано з оригінальністю й індивідуальним характером мислення, досвідом дослідника (в Україні – до десяти років), відсутністю фактичного матеріалу, вже не кажучи про методологічні директиви.

Щодо методологічних правил цікавою є їхня ієрархія, запропонована Куном, від найвищого до найнижчого рівнів. На вищому є система приписів, без яких людина не може бути вченим (він називає їх “філософсько-гносеологічними” на відміну від “квазіметафізичних”, де переважає онтологічний аспект); на нижчому рівні знаходиться інструментарій та правила його використання. З формального погляду ситуація вирішується просто: науковий ступінь з філософії права, наукове звання, опубліковані праці з певної тематики визначають належність індивіда до вчених – філософів права. Розроблено також філософсько-правовий інструментарій з певними правилами використання. Таким чином, можна вважати, що формальну сторону щодо власної методології в контексті філософсько-правової парадигми дотримано.

Зазначимо також, що Т. Кун приділяє увагу питанню визначення *ролі філософії у розвитку науки*, що виглядає доволі підозрілим, можна сказати, дискредитує філософію як науку. Адже будь-яка справжня наука (біологія, математика, хімія тощо) не потребує доказів своєї корисності: вона тому і розвивається, що корисна. Наприклад, який сенс був би доводити, що математика корисна для роз-

витку науки? Це є своєрідною аксіомою. Ситуація ж із філософією останнім часом вельми специфічна (особливо впродовж XX століття): весь час “голі” філософи доводять корисність філософії для тої чи іншої сфери життя, що породжує сумніви щодо її справжньої цінності, коли вона не є результатом узагальнення знань у певних галузях.

Сьогодні, на жаль, філософія перероджується на ідеологію чи на історію філософії, коли замість створення власних концепцій, так звані “професійні” філософи переказують та переписують вже створене іншими.

У цілому розвиток філософії права можна пояснити за Куном як звернення за допомогою до філософії та обговорення її фундаментальних положень – важливих ознак переходу від нормального дослідження до екстраординарного, від старої парадигми до нової через наукову еволюцію (тим самим підтверджуючи думку, що філософія не є “нормальним” дослідженням).

Характерним для філософії права є й інше припущення Куна, що парадигми мають пріоритет перед правилами-приписами, причому останнє є складнішим і таким, що *приносить менше задоволення**. Більше того, на думку Куна, “вчені не потребують ніякої повної системи правил”, що також, очевидно, влаштовує як філософів, так і правників.

Т. Кун зазначає, що парадигми можуть передувати будь-якому набору правил дослідження, який в свою чергу може бути однозначно з них висунутий. Для цього є чотири основні причини: 1) складність виявлення цих правил; 2) **вчені ніколи не заучують поняття, закони й теорії (для використання їх як “методологічних директив”)** і **не вважають це самоціллю**** ; 3) парадигми спрямовують наукове дослідження як за допомогою “прямого моделювання”, так і за допомогою абстрагованих з них правил; 4) правила є загальними для досить великої наукової групи, але для парадигм це зовсім не обов’язково. Зауважимо, що остання причина звучить достатньо розпливчато.

Видається, що *основні функції парадигми* – пізнавальна й нормативна, які є джерелом методів, проблемних ситуацій і стандартів їх вирішення, цілком притаманні сучасній філософії права.

* Цим, ймовірно, пояснюється занепад сучасної вітчизняної науки – адже простіше розмірковувати про загальні речі без ніяких конкретних винаходів, ніж створити щось конкретне і корисне для суспільства, іншими словами, розмірковувати простіше, ніж творити і працювати

** Для кого чи для чого ж тоді ці правила-приписи? Мабуть, для псевдо-вчених...

Ще раз підкреслимо, що загальну схему історико-наукового процесу, яка включає за Куном два основних етапи: 1) “нормальну науку”, де необмежено панує парадигма та 2) “наукову революцію” – розпад парадигми, конкуренцію між альтернативними парадигмами і, нарешті, перемогу однієї з них, можна віднести і до філософії права. У процесі соціальної і наукової революції відбулася зміна “понятійної сітки” вчених, що зумовило необхідність зміни методологічних правил-приписів. З цією метою правники звернулися до філософії та обговорення фундаментальних положень, що не було характерним для періоду “нормальної науки” радянського періоду.

Отже, видається, що практичним підтвердженням, ілюстрацією концепції Т.Куна може виступати як сучасна західна і пострадянська парадигми суспільних наук в цілому, так і філософія права зокрема. В рамках пострадянської парадигми кожен “фахівець” сам визначає, вчений він чи ні. Правила-приписи полягають в основному у дотриманні формальних вимог, у добрих стосунках з іншими представниками певної наукової галузі, а особ-

ливо – у складних, але гнучких фінансових взаєморозрахунках.

Список літератури

1. Кун Т. Структура научних революцій: Сб.: Пер. с англ. – М.: Ермак, 2003.
2. Кохан Я. Українські аналітики й наукова коректність. – К.: Смолоскип, 2001.
3. Філософія права: Навч. посіб. / За ред. О. Г. Данильяна. - К.: Юрінком Інтер, 2002.
4. Філософія права: Підручник для юрид. спец. вузів / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К.: ІнЮре, 2003.
5. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури / В. С. Лук'янець, О.М.Кравченко, Л.В.Озадовська. – К., 2000.
6. Бурлачук В. Жан Бодрійяр, маси і “кінець соціології” // Соціологія: теорія. Методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С.46-59.
7. Фаренік С. Логіка і методологія наукового дослідження. – К.: Вид-во УАДУ, 2000.

Н. В. Кушакова

ФИЛОСОФИЯ ПРАВА КАК СПОСОБ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА

С позиций научного дискурса, в частности, философского дискурса как проявления стремления к власти отдельных субъектов оценивается место и роль современной философии права. Анализируются истоки отечественной философии права, ее суть как интегральной дисциплины, правовая и философская составляющие. Автор утверждает, что в соответствие с концепцией изменений парадигмы Т.Куна философию права логично рассматривать как способ деятельности определенного научного сообщества. “Дисциплинарная матрица”, “методологические директивы” Т.Куна проектируются на философию права в современном понимании; дается оценка ее практической пользы и теоретической новизны. Обобщающий вывод автора сводится к тому, что философия права в частности, также как современная западная и постсоветская парадигмы общественных наук в целом являются прекрасной иллюстрацией концепции Т.Куна и носят искусственный характер.

N. V. Kushakova

PHILOSOPHY OF LAW AS A METHOD OF ACTIVITY OF THE SCIENTIFIC SOCIETY

From the positions of scientific discourse, in particular philosophical discourse as a power wishes of definite persons, the place and the role of the modern philosophy of law are valued. The sources of Ukrainian philosophy of law, its sense as an integrated science, its legal and philosophical components are analyzed. The author affirms that according to conception of Thomas Khun's paradigm change philosophy of law is logically considered as a method of activity of the definite scientific society. “Disciplinary matrix”, “methodological directives” of Th. Khun are projected on philosophy of law in a modern sense; the value of its practical use and theoretical newness are given. The author's general conclusion regarding philosophy of law in particular and modern west and postsoviet paradigm of social sciences in general is following: it is a great illustration of Khun's conceptions and they have an artificial character.